

ספרות מופת במציאות חברתית

כשפנו אלי ממוסד ביאליק לדבר ביום עיון זה על "ספרות מופת בעידן האינטרנט", ביקשתי וקיבלתי רשות להכליל יותר את הגדרת הנושא. האינטרנט נראה בעיני מכשיר מצוין עם המון אפשרויות, אבל אני, מה לעשות, אינני משתמש בו. קצת מצחיק יהיה אם אעמיד פנים כדובר הדור ששקוע באינטרנט ראשו ורובו, ותוהה אם נשאר לו גם מקום לספרים. חוץ מזה, כל עוד שאדם מרגיש עצמו חי ופועל בעולם הזה איננו רוצה שמישהו יגדיר למענו את דורו לפי אנשים אחרים, בלי להתחשב בחייו שלו. ואני מניח שחוץ ממני יש גם בקהל זה עוד אנשים ששייכים לדורנו, אבל לא לדור האינטרנט.

לפיכך ביקשתי לדבר על היחס שבין ספרות מופת לבין החברה, יחסה למדינה, לפוליטיקה, לתקשורת. אבל לא דווקא בזמננו, כפי שנדפס בטעות בהזמנה שבידכם, שכן אותה שאלה חוזרת ומופיעה בתקופות שונות, ונראה לי שעל בעיות כאלה כדאי להסתכל דווקא ממרחק, דרך עיניים של תקופה אחרת, שיכולות לתרום זווית שתראה בעינינו פחות שגרתית, דרך ערכים אחרים וניסוחים אחרים, שיכולים לספק לנו שעה של חופש מן המליצות הרגילות, מערכי "הפוליטיקלי קורקט" התקפים לשעתם. עצם השינוי יש בו חופש. ובעיקר היום כשאנו נתונים בהפגזה צפופה במיוחד של שטיפת מוח, לא כל כך בגלל האינטרנט אלא בגלל הטלוויזיה.

אבל כך הנושא עלול להיות כוללני ומופשט מדי. אי אפשר להגדיר באופן כללי ספרות מופת, ובוודאי לא לכל הספרים יש אותו יחס אל החברה הכללית, וגם היא עצמה לא תסבול הגדרה אחת בכל התקופות והמקומות. כל הכללה תהיה או לא נכונה או בנאלית ונדושה, או גם זה וגם זה. לכן

החלטתי לדבר על ספר אחד מסוים, שהוא גם "ספר מופת" בעצמו (קשה יהיה לחלוק על כך), וגם נדרש בעצמו לשאלה הזאת של יחס איש הרוח אל סביבתו, והיא משתקפת בו, כפי שנראה מיד, בראייה של תקופות שונות ורחוקות זו מזו.

באותו ספר מסוים בחרתי גם מסיבות אחרות. הוא מתאים להרצאה זו גם מכיוון שהוא קרוב לי באופן אישי, וגם מפני שזה ספר מופת שיצא לאור בהוצאת מוסד ביאליק. להוצאה זו אני חייב תודה גם בגלל הספרים הנהדרים, ספרי המופת, שהיא העשירה בהם את התרבות העברית בשישים השנים, וגם בגלל שלפני שנה הוצאה זו פרסמה את ספרי, "סוד האמונה השבתאית", שזכה אחר כך גם בפרס ביאליק. אבל, כמובן, לא על ספר זה אני חושב לדבר, אלא על ספר אחר, שגם לו יש נגיעה אלי, שכן אני כבר דור שני של מפרסמי ספרים בהוצאת מוסד ביאליק. אני מתכוון לספרו של פלוטארכוס, "חיי אישים: אנשי רומי" שיצא במוסד ביאליק לפני שלושים וחמש שנים, בתרגומו של אבי, יוסף גרהרד ליבס זכרונו לברכה, שגם הוסיף לו מבוא כללי על המחבר.

אכן, בעיית היחס בין איש הרוח לבין סביבתו משתקפת בספר זה בשכבות שונות. היא עולה מאישיותם הדרמטית של האישים שמתאר כאן פלוטארכוס, גדולי ההיסטוריה הרומאית, אומנם אלה אנשי מעשה, אבל פלוטארכוס, הפילוסוף האפלטוני והכהן לאל שבדלפי, השרה עליהם מרוחו, והבליט בהם את הצדדים הרוחניים. אך בעיקר היא עולה גם מאישיותו של פלוטארכוס עצמו, כפי שהיא מצטיירת הן מדבריו המפורשים והן מן הביוגרפיה שלו, ובעיקר מדברי ההקדמה של ליבס. לפי דעתי הקדמה זו כתובה מתוך הזדהות אישית רבה, ומי שהכיר את אבי יוכל למצוא בתיאור האוהד של אישיותו של פלוטארכוס, גם אידאל המתאים ליוסף ליבס, ובו הוא מתאר את היחס הנכון אל החברה, ואת סוג המעורבות היאה לאיש רוח,

לא רק לפלוטארכוס, אלא גם לליבס, מי שהכליל בתרבות העברית את החשובים שבמקורות הקלאסיים, ועשה כך מתוך אמונה ציונית עמוקה ביותר. אקרא מהקדמה זו, תוך דילוגים והערות ומתוך כך תתבהר גם עמדתו של פלוטארכוס בשאלה הנידונה, וכן עמדתו של יוסף ליבס (לו היה די זמן היה כדאי מאוד לקרא את ההקדמה כולה):!

על יד כירונאיאה, העיירה היוונית שבפלך תיבי, ניטשה במאה הרביעית לפני ספה"נ מערכתה האחרונה של יוון למען חירותה, היתה זו מערכת-שוא, שבדרך ההכרח נסתיימה בנצחוננו של הכובש המוקדוני, פסל של אריה מוצב שם על קברם של כאלף חללים תיבניים שנספו באותו קרב-הפורענות, ובלא כתובת הוא עומד עד היום ומעיד על גבורת החללים [נדמה לי שזה הוא המצויר על עטיפת הספר]. כארבע מאות שנים לאחר תבוסה זו נולד וגדל כאן אותו הסופר, שנועד אחד ואין שני כמותו לשמור לדורות את זכרון גדולתם של הראשונים, להציב לאנשים יחידי סגולה ציונים שופעי-שיחה, אבל לא פחות נצחיים ונשגבים מאותו אריה אילם, שהסופר חי בצילו.

פלוטארכוס נולד בכירונאיאה סמוך לשנת 50 לספה"נ, ובעיירה זו ישבו אבותיו ואבות אבותיו מדורות לאין ספור [...]. תמורות העולם למיניהן וכל תהפוכותיה של רומי לא היה בהן כדי לנתק את מסורת המשפחה החיה שקשרה את בן העיירה היוונית אל הדורות שקדמו לו [...]. כשכלה זמן לימודיו באתונה, בימי מלכותו של נירון חזר פלוטארכוס לעיירתו. לימים יצא ממנה פעמים מספר [...]. אבל ישיבת קבע ישב בעיירתו הבויאוטית הקטנה בלבד; לא בחר, בדומה ליוונים אנשי רוח אחרים, לשמש פקיד ברחבי המלכות, או להיות מורה לפילוסופיה או לאומנות הדיבור באחד מבתי המדרשות אלא שמר אמונים למולדתו, הסתפק בכיבודה ומלא תפקידיה הצנועים במסירות,

לא בזבז את רכושו ולא רדף להרבותו, ראה חיים עם אשתו הטובה ועם ילדיו, בחוג מצומצם של ידידים, וכך כתב את ספריו המרובים. [אגב, כאן בהחלט אפשר להכיר את הכותב, אבא, שכל הפרטים האחרונים נכונים גם בו, כולל הימנעותו מלשמש מורה לפילוסופיה באוניברסיטה, גם כשהוצע לו הדבר].

[...] בשנות העמידה של פלוטרכוס חלה מלכותו של טראיאנוס קיסר. טאקיטוס, ההיסטוריון הרומאי, בן דורו הגדול של פלוטרכוס, כינה תקופה זו בשם "זמן האושר יקר-המציאות, שבו אתה רשאי לחשוב מה שאתה רוצה ולומר מה שתחשוב". תקופת זוהר זו היתה שעת כושר לטאקיטוס לחצוב את מצבתו הגדולה לדברי ימי הקיסרים [...]. בספרים שהתיימר שנכתבו "בלא טינה ובלא חיבה", אבל באמת לא היו תיאוריו הנהדרים אלא פרי השנאה, זוהי שנאתו של ריפובליקאי בן-חורין שעבר זמנו לממשל הקיסרים, שאין עינו יכולה להבחין ולראות בו אלא צדדים חשוכים ורעים. ואף על פי שקידם בברכה את "חופש המחשבה" של תקופת טראיאנוס כנגד העריצות ששררה לפני כן, הרי לאמיתו של דבר נשא את נפשו לאותו "חופש מעשה" שעבר ובטל מן העולם הרבה זמן לפניו בשעה שאבגוסטוס השליט באימפריה הרומית את עקרון עדיפותה של המדינה, והרי זה ביסודו מידה הומניסטית יוונית. שנאתו היתה של טאקיטוס היתה שנאת שריד של משפחות אצילות, שלא השלים עם מידה הומניסטית זו ועם צורת שימושה בפועל, והיה מתקומם נגדה בכל נפשו המסוערה.

באותו זמן ישב פלוטרכוס היווני וצייר בחיבה יתירה את דמויותיו הגדולות של העבר; שום כוונה מדינית לא עיקמה את ראייתו, וכל מחשבתו היתה רק זו בלבד – להראות כיצד נתלבשו בדמויות אלו אותן המידות היקרות, שהאדם המכבד את עצמו מצווה לקיימן בגופו בכל עת

ובכל שעה, ושההתבוננות בהן היא יסוד ועיקר בכל חינוך ראוי לשמו.
והואיל ופלוטארכוס היה מחנך מטבע ברייתו, השתדל להנחיל לקוראיו-
חניכיו חובה זו שהגה לגיבוריו, שהרי החינוך מתכוון להביא את
האדם לידי מעשה, שלא ייתכן בלא היסוד המביא לעולם כל מעשה גדול
- האהבה [...].

נמצא בעיני פלוטארכוס היה דבר זה למעלה מכל ספק, שגם במשטר
המונארכיה, ובכל משטר ובכל זמן, אפשר לחקות ולקיים את מידותיהם
היקרות של אנשי העבר הדימוקראטי [...]. שלא כטאקיטוס אין הוא
נוטר איבה לאימפריה הרומית המונארכית [...]. הוא דן בשאלה אם
רומי זכתה לגדולתה בשל תכונת אנשיה או בחסד אלהים, והוא בא לכלל
דעה שרצון האלים הוא הגורם המכריע, אשר נסתייע באומץ לבם וחכמתם
של הרומאים [...]. הקיסר הרומאי היה למקום שכינתו של הכוח העליון
הקדוש המנהיג את העולם.

על כן הוא מייעץ במקומות רבים של כתביו לציית לשלטונות הרומיים,
ועם זה הוא סבור שבגבולותיה של חירות-בית שניתנה לערי יוון בתוך
האימפריה, ימצא לו כל בחור וטוב שדות פעולה מדינית וציבורית
גדולים למדי [...]. פלוטרכוס עצמו נהג לפי הוראותיו אלו. הוא לא
עקר מכירוניאה, עיירת מולדתו, ושירת בה כ"ארכון", אף על פי
שהדבר הפריעו מפעולתו הספרותית [...]. אפילו בימי זקוניו, כשהיה
כוהנו של אפולון בדלפוי, הסמוכה לעיירתו, היה יושב בכירוניאה
ישיבת קבע, והיה מקובל ומכובד על הבריות עד שמת ונקבר בה.
[עד כאן דברי אבי]

יוסף ליבס הכיר כמובן בכך שאצלנו אין, ולא תיתכן, מלכות זרה שתשמור
על שלומנו וזכויותנו. אך השלום והשלווה היה גם בעיניו משאת נפש, וגם
דרך חיים לפרט, לאיש הרוח, שעליו לסגלם ברוחו גם בעת סערות ומלחמה

ובעיות ציבור גם אם אינו יכול ואינו רשאי להינתק מהן. ואכן גם אצל פלוטארכוס השלום והשלום נמצאים יותר בעיני המסתכל מאשר במציאות החיצונית. בימיו של פלוטארכוס חלה למשל מלחמת היהודים עם הרומאים וחורבן בית המקדש, מה שבודאי לא נעלם מעיני ליבס, אף שאיננו מזכיר זאת במפורש.

גם פלוטארכוס, אגב, איננו מזכיר מאורע זה, אף שהתעניין מאוד ביהדות, שבעיניו עבודת המקדש הוא חלק מרכזי שבה. ואולי נכון להזכיר כאן שבאחד מכתביו דן פלוטארכוס בשאלה מיהו אלהי ישראל, ומגיע למסקנה שהיהודים עובדים לדיוניסוס אל היין, תשובה זו מתאימה גם לריטואל היהודי שבו היין ממלא תפקיד חשוב, וגם להקשר שבו היא נשאלה, בתוך אחד מן הספרים הנעימים של פלוטארכוס, המוקדשים לשיחות בשעת משתה, שבהן משוחחים גם בענייני היין וגם בשאלות פילוסופיות כלליות ויפות כגון השאלה המפורסמת, שכאן הוא מקורה, אם הביצה קדמה או התרנגולת. דעותיו של פלוטארכוס, כמו גם התייחסותו למציאות, נגזרים מן הפילוסופיה האפלטונית, וגם כאן צד שוה בינו לבין יוסף ליבס, שהוא כידוע המתרגם העברי של כתבי אפלטון.

עם זאת טעות גדולה תהיה לתלות בפלוטארכוס מידה של חנפנות לשליטים או קונפורמיזם פוליטי. עוולות התקופה לא נעלמו ממנו, כפי שלא נעלמו גם מיוסף ליבס, אבל שניהם ביקשו שלא לשפוך את התינוק עם המים. בעיני שניהם חשובה היתה המסגרת המדינית הכללית, כאן של האימפריה הרומית שנתכוננה כאמור בחסדי האלים, וכאן של הנס העצום של קיבוץ הגלויות וקוממיות ישראל. פלוטארכוס לא כיסה על העוולות אך התריע עליהם לא בדרכו של פוליטיקאי אלא בדרך המתאימה לאיש רוח. כך למשל בביוגרפיה של קוריולאנוס, המצויה בכרך זה בתרגום ליבס, מספר פלוטרכוס שבראשית ימיה של רומי מועמדים לבחירה דיברו אל העם כשהם

לבושים רק מעיל ולא כותונת. את הסיבות לנוהגם זה מציין פלוטארכוס,

בזה הלשון :

אפשר כדי להשפיל עצמם באופן זה, שעומדים כמתחננים, ואפשר כדי שיוכלו לגלות את פצעייהם כהוכחה לגבורתם [בקרב], שהרי ודאי לא מפני חשד של חלוקת כספים ושוחד רצו שהמועמדים יבואו לפני האזרחים בלי חגורה ובלי כותונת, שכן רק במאוחר, לאחר שנים רבות, באו לעולם עסקי מקח וממכר של משרות, ומאותה שעה נעשה גם הכסף צד פועל בבחירות הציבור, משם פשט הנגע גם אל בתי המשפט וגם אל מחנות הצבא, ועל ידי הכנעת הנשק לפני ההון הפך את העיר לממשלת יחיד, שהרי יפה אמר מי שאמר שבביטול שלטון העם התחיל, מי שהתחיל לסעדו וליתן לו שוחד.

אגב, דמותו זו של פלוטארכוס, כנראה לפי ההקדמה של אבי, מקבלת עיבוד לא רע בשירו של מאיר ויזלטיר "קריאה חוזרת בפלוטארכ" (לכך הפנה אותי ידידי זלי גורביץ):

פלוטארכ היה קיבוצניק

הוא ישב במשק דלפי.

בחדרו היה ארון-ספרים אשר אסף בעמל רב

מטר על שנים,

ועציץ, ורפרודוקציה של פיקאסו.

הוא קרא הרבה

ספרים שנכתבו בסוף המאה שעברה.

הוא התפעל מגדולות וקטנות חייהם של אישים

שעוללו מעלליהם בערים הגדולות, הרחוקות.

כל המי-ומי היו סדורים על מדפיו.

לטובתם הפליא לשקוד בדומיה כל לילותיו.

ולאורם הוא התהלך

יומם, במפסעיו המדודים

בין המקדש, חדר-האוכל ומחסן הבגדים .

ולבסוף. עיקר מפעלם החברתי של איש הרוח וספרות המופת הוא הרציפות
התרבותית. כך אצל פלוטרכוס וגם לפי ליבס. בסוף ההקדמה כותב אבי:

השפעתו של פלוטרכוס על אירופה הנוצרית היתה כבירה, ודורות רבים

שאבו מתוך הביוגרפיות שלו את השגותיהם וידיעותיהם על הזמן

העתיק, שקספיר מצא בהן את החומר (ולא את החומר בלבד) לשלושת

"המחזות הרומיים" הגדולים שלו: יוליוס קיסר, אנטוניוס

וקלאופטרה, וקוריולאנוס.

פעולתו של אבי כמתרגם כוונה לסייע ביצירת תרבות שיהיה בה יסוד של

המשך הן לתרבות היהודית וללשון העברית, והן לתרבות האירופית, שבה

גדל גם הוא, וגם התנועה הלאומית היהודית, ושהתרבות היהודית מצויה

אתה בקשר עמוק יותר מאלפיים שנה. ודאי אין זה מקרה ששניים משלושת

המחזות של שקספיר שהוזכרו זה עתה תורגמו לעברית בידי יוסף ליבס. עם

זאת גם הוא ידע שהמשכיות זו איננה מובנת מאיליה, ובמשפט האחרון של

הקדמתו לפלוטרכוס, נשמעת, בצד התקוה, גם נימה של חרדה, באומרו:

"נראה שכל עוד לא תינתק שלשלת התרבות האירופית לחלוטין, לא יסוף

הספר הזה מקהלה של תרבות זו". אני מקוה מאוד ששלשלת זו אכן לא

תינתק, אף על פי שלאחרונה מאיימת עליה לא רק הבורות והעצלנות אלא גם

האידיאולוגיה הברברית המתחפשת להתנגדות לאירו-צנטריזם (לפי דעתי,

אגב, התרבות הערבית גם היא קשורה במידה רבה לאותה שלשלת). ואולי כדי

לשמור על השלשלת אפשר להסתייע גם ברשת האינטרנט .